

Daina NĪTIŅA

DAŽAS LATVIEŠU VALODAS GRAMATIKAS SAGATAVOŠANAS PROBLĒMAS

«Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikas» pirmā daļa tika publicēta tālajā 1959. gadā, un mēs tuvojamies šā kapitālā izdevuma 50 gadu jubilejai. Tāpēc par aktuālu latviešu valodnieku uzdevumu, pat pienākumu uzskatāma jaunas latviešu valodas akadēmiskās gramatikas sagatavošana.

Vežums, lai arī lēnām, tomēr sāk kustēties no vietas. Tiek veidota darba grupa, apspriesta un precizēta latviešu valodas gramatikas izstrādes koncepcija un prospekts. Lai vedamo sarūpētu un tas laimīgi nonāktu galā, neiebrauktu grāvī vai neapgāztos, nepieciešami vairāki, pat daudzi labvēlīgi faktori, veiksmē un laimīgas sakrītības, kā arī gramatikas autoru sadarbība un vienotība, jo ir jāpanāk vienošanās par daudziem kā teorētiski, tā praktiski risināmiem jautājumiem.

***

Vārds pastāv kā leksiskās un gramatiskās nozīmes vienība, kas izpaužas gramatiskās semantikas vai gramatikas un leksiskās semantikas saistībā un daudzveidīgās attieksmēs. Gramatikas un leksiskās semantikas ciešo saistību apliecina daudzi tādi gadījumi, kad gramatiskām struktūrām, kategorijām un formām piemīt leksiski ierobežojumi, to veidošanu un funkcionēšanu iespaido leksiski semantiski faktori, piemēram: vokatīvs un uzrunas konstrukcijas, lietvārda skaitļa un dzimtes kategorijas izpausmes, vienpersonas vai bezpersonas darbības vārdi u. c. (Kalnača 2000)

DZIMTES KATEGORIJA

Gramatisko likumu, latviešu valodas tradīciju un leksiskās semantikas attieksmes, to spaiids un savstarpējā ietekme, dažādu faktoru darbība, sadarbība vai pret darbība izpaužas kā lietvārdu dzimtes kategorijas realizācijā, tā faktā, ka latviešu valodā dažkārt netiek šķirts dzimums un līdz ar to vērojama formas un satura nesaskaņa, to nesaderība. Dzīvu būtņu nosaukumu gramatiskā dzimte latviešu valodā saistās ar denotāta jeb apzīmējamā piederību pie vīrišķās vai sievišķās kārtas, pie vīriešu vai sieviešu dzimuma: *vīrs, sieva, māte, tēvs; palīgs, palīdzē, direktors,*

direktore; gailis, vista u. c., piemēram: *Izraēlas kareives raud, sākoties evakuācijas operācijai* [...] (Diena 2005); *Zilajos kalnos senseņos laikos mituši milzis un milzene, kuri sanaidojušies* [...] (Diena 2006).

Arī gadījumos, kad dzimums gramatiski parasti vai tradicionāli netiek šķirts (piemēram, sīku dzīvnieku un citu radījumu nosaukumi), sastopami reti lietoti vai inoatīvi darinājumi, piemēram: *pūce – pūču tētis, pūcis* (dzirdēts Latvijas Radio 2006); *žurka – Bet žurks nesen kļuva par atraitni* [...] *Nu žurku puika ir skumīgs* [...] (M. Freimanis); *ķirzaka – ķirzaks pašā spēku plaukumā meklē sievu* (Interneta ziņas 2005).

Leksiskās semantikas spaiids vai vēlme izteikties ekspresīvi vērojama gadījumos, kad, piemēram, no sieviešu dzimtes sugasvārdiem tiek veidotas vīriešu dzimtes formas, lai tās atbilstu vīriešu dzimuma personām, piemēram: *zvaigzne – zvaigznis: Skaidrs, zvaigznes dara, kā grib, bet ko tad jaunie zvaigznīši?* (E. Veidemane / Vakara Ziņas 2005); *Seksa zvaigznis un viņa draugs* (Vakara Ziņas 2005).

Ja morfoloģiskā paradigma nesaskan pilnībā ar leksisko semantiku, atbilstība izpaužas vienskaitļa datīvā, piemēram: *puika – puikam, Janka – Jankam*. Šis princips realizējas ne tikai kopdzimtes vārdu, bet arī kopdzimtes uzvārdu sistēmā, piemēram: *Pēteris Liepa – Pēterim Liepam, Ieva Liepa – Ievai Liepai*. Ja atbilstošais sugasvārds formāli ir vīriešu dzimtes lietvārds, latviešu valodā ieviests likums tam veidot sieviešu dzimtes formas sieviešu kārtas personu apzīmēšanai, proti, pastāv vīriešu un sieviešu dzimuma uzvārdu pāri, piemēram: *Jānis Karavīrs – Anna Karavīra* vai *Karavīre*.

Tā kā uzvārda formas atšķirība pēc dzimuma var sagādāt neērtības personas identificēšanai dokumentos, neatbilst ģimenes tradīcijām vai arī ir neērta vai pārprotama pēc formas (piemēram, *Marta Vilka – Marta vilka žagarus, Karavīra Anna*), neapmierināto vidū pastāv uzskats vai jautājums, kāpēc uzvārda nominatīvu nedrīkst uzskatīt par nemainīgu formu, dzimtes atšķirības realizējot datīvā vai pēc vajadzības citos locījumos.

Jāpiekrīt tam, ka šādam risinājumam dzimtes kategorijas izpausmēs ir precedents, proti, jau minētie gramatiskās sieviešu dzimtes uzvārdi, kurus nepārveido vīriešu dzimtē, piemēram: *Zaiga Egle* un *Ivars Egle*, nevis *Eglis*. Zīmīgi ir tas, ka, runājot par ģimeni, tiek izmantotas sākotnējā uzvārda daudzskaitļa formas, piemēram: *Aina un Jānis Bērziņi, Pēteris un Kristīne Liepiņi, Rasma un Ēriks Priedes, Mīli sveicam zeltkāzniekus Vīlmu un Paulu Kalniņus*. Tātad daudz rūpju sagādā kā valodas sistēmas pretrunas un izņēmumi, tā valodnieku radītās sistēmas nepilnības.

Valodnieku pūliņus izveidot latviešu valodā stabilu vīriešu un sieviešu uzvārdu sistēmu ir kavējis savulaik Saeimas pieņemtais likums (Likums 1927), kas noteica, ka oficiālos dokumentos (pasēs) arī sieviešu uzvārdi rakstāmi ar vīriešu dzimtes galotni, piemēram: *Anna Kreilis*. Taču, kā Čikāgas latviešu valodas pulciņa izdevumā «Vēstis» (Vēstis 5, 4; Vēstis 7, 3) norāda Aleksis Kalniņš, izņemot pases, citur valsts likums sievietēm neliedza rakstīt savu uzvārdu ar sieviešu dzimtes galotni, turklāt latviešu valodas likums, precīzāk laikiem būtu teikt – valodnieku definētais likums, liek to darīt.

Lai arī dažiem valodas lietotājiem valodnieku ieteikumi šķiet nepieņemami un viņi tos ignorē (piemēram: *Baiba Rubess par to, kas īpašs latviešos* (Delfi 2008)), uzvārdu lietošanas noteikumi kopš pagājušā gadsimta 30. gadiem līdz mūsdienām latviešu valodā pamatos ir nostiprinājušies un tie tagad tiek ievēroti, arī izsniedzot pases (Noteikumi 1996).

Vispārīgā profesijas vai amata nozīmē, ja nav saistības ar konkrētu personu, piemēram, amata pienākumu aprakstos un citos gadījumos, parasti tiek izmantotas vīriešu dzimtes formas, piemēram: *tiek izsludināts konkurss uz direktora amatu*. Taču šāda pieeja var radīt problēmas sludinājumos, jo var domāt, ka amatam meklē noteikta dzimuma, t. i., vīriešu kārtas pārstāvi. Lai izvairītos no šādiem pārpratumiem, mēdz minēt abu dzimšu formas: *nosacījumi pretendentiem / -ēm* vai *pretendentiem / pretendētēm*.

Lietojot vīriešu dzimtes vārdus, piemēram, funkcionālos vārdus, darbošanās jomas, sugu vai noteikta attīstības posma, kādas abstrahētas pazīmes, vispārīga statusa apzīmējumus (*cilvēks, dzīvnieks, bērns, zīdāinis, mazulis; indivīds, ģēnijs, elks, guru, upuris, maniaks, līķis, spoks* u. tml.) vispārīgā nozīmē, saskaramies ne tikai ar lingvistisku fenomenu – šī parādība saistīta arī ar tādām ekstralingvistiskām problēmām kā dzimumu līdztiesība, politikorektums, seksisms vai dzimumneitrāla valodas izteiksme (Veisbergs 1999; Strelēvica 2004).

Vispārīgās nozīmes izteiksme, kas tradicionāli bieži vien, tomēr ne vienmēr (salīdzināsim, piemēram, kopības vārdus *ļaudis, tauta, bars, saime*) saistīta ar vīriešu gramatisko dzimti, ir veidojusies abstraktās domāšanas un valodas attīstības gaitā. Tāpēc atteikšanās no tās dzimumu līdztiesības vai pārspīlēta politikorektuma dēļ noved pie neveiklas, neērtas un neekonomiskas izteiksmes, kas, šo atteikšanos konsekventi realizējot, jo sevišķi būtu pamanāma tāda gramatiskā tipa valodā kā

latviešu valoda. Vispārīgie sugas vai funkcionālie apzīmējumi valodā un teksta izveidē ir ļoti nozīmīgi, jo izsaka vispārīgu nozīmi, ko sevī ietver un konkretizē daudzi citi vārdi: *cilvēks – vīrs, sieva, māte, tēvs, meita, dēls* utt. vai arī: *koks – bērzs, liepa, ozols, apse, osis, priede* u. c.

Joprojām sastopami profesiju, amatu, kādas vispārīgas lomas, raksturojuma vai citi līdzīgi nosaukumi (*izlūks, karavīrs, valstsvīrs* u. c.), kurus nemēdz lietot sieviešu dzimtes formā, piemēram: *pilsētas mērs, ciniska un cietsirdīga sievietē* (TV Diena 2006) vai arī: *upuris – viņa ir kārtējais upuris*. Dažkārt vīriešu dzimtes formā tiek lietoti arī jauni vai tādi vārdi, kuru sieviešu dzimtes formu izmantošana grūtības nerada, piemēram: «*MTV Latvija*» *vidžejis Žanete Skarule* (Privātā Dzīve 2008). Taču paralēli tradicionālajam *malacis* tiek lietots sieviešu dzimtes apzīmējums *malace* (LVV 2006, 619): *malaces, meitenes* (G. Repše).

Ir arī pretēji gadījumi – gramatiski vai pat leksiski semantiski sieviešu dzimtes vārdi, kurus attiecina ne vien uz sieviešu, bet arī vīriešu kārtas pārstāvjiem: *simpātija – viņš ir mana sena simpātija* (LVV 2006, 994), *reklāmas aģentūras simpātija ir Lauris Reiniks* (LTV1 2008); *persona – viņš ir ievērojama persona, amatpersona, Jānis Kļaviņš, fizikālās terapijas māsa*. Taču paralēli parastajam vārdam *aukle* (LVV 2006, 144) tiek lietots apzīmējums *auklis*; tas fiksēts arī Latvijas Republikas profesiju klasifikatorā un citos avotos. Piemēram: *Jauno talantu auklis* (virsraksts avīzē «Diena» 1997). *Vaiņodes internātskolas nakts auklis* (Diena 2006).

Atkāpes no gramatikas un leksiskās semantikas saistītas ar stilistisko vai emocionālo ekspresivitāti, ar vēlēšanos paust kādu attieksmi, izteikt konotatīvas nozīmes: *palaidnīgs skuķis, meitēns, meitēntiņš, sievieši, sieviet(i)s, meitieši, meitiet(i)s* u. c., piemēram: *Vienīgais meitēns skolās laižams, ne siena vālā sviedrējams* (I. Indrāne); [...] *pašam tāds sieviets mājās, ka prieks acis pamieļot* (A. Neiburga).

Emocionāli ekspresīvi atvasinājumi un jaundarinājumi vērojami izteikumos par dzīvniekiem, mājas mīļuliem: *sunene, sunīte, sunenīte, taksīte, taksenīte, suņpuika, dzeltenais suņvīrs, suņjaunkundzes, seskene, seskenīte* (no sludinājumiem) u. c., piemēram: *Tomēr visvairāk laika paaet ar sunenīti Pepi* (M. Freimanis); *ķirzakpuisim vajag draudzeni* (Interneta ziņas 2005); [...] *seskenes ir neatkarīgākas un ne tik piemīļīgas kā sesku puīši. Ar dāmītēm ir vēl kāda problēma* (žurnāls «Māja» 2007).

Kā liecina atvasinājumi, nereti tīkamāks vārds ir *suns*, nevis *kuce, kucīte*, kas arī, šķiet, izriet no šo vārdu emocionāli ekspresīvā jeb ko-

notatīvā aspekta, piemēram: *esot laba, sirsnīga sune* (sludinājums); *Marlēna iekaucās kā ievainota sunene* (E. Mārtuža).

Lietvārdu dzimte, kas attiecībā uz dažādiem cilvēku un citu dzīvu radību apzīmējumiem izpaužas kā leksiski gramatiska kategorija, savās vispārīgās aprisēs atbilst latviešu valodas likumiem un tradīcijām. Taču valoda, kā zināms, nav slēgta, bet atvērta un dinamiska sistēma, turklāt ļoti sarežģīta sistēma, proti, dažādu apakšsistēmu kopums jeb sistēmu sistēma. Tās pastāvēšana un izpausme dzīvajā procesā, valodas lietojumā jeb runā ir dažādu likumu darbība, sadarbība un pretdarbība.

SKAITĻA KATEGORIJA

Skaitļa kategorijas gramatiskās izpausmes latviešu valodas lietvārdu sistēmā saistītas ne tikai ar apzīmējamo objektu kvantitāti, bet arī kvalitāti, ar vārdu leksiski semantiskās sistēmas attīstību un citvalodu ietekmi.

Leksiski semantiskas atšķirības ir pamatā vārdu robežu noteikšanai, proti, tieši leksiskās semantikas atšķirību pēc vienskaitļa un daudzskaitļa formas var tikt atzītas par patstāvīgiem vārdiem un vārdnīcās aplūkotās atsevišķos šķirķļos, piemēram: *svars* un *svari* (LVV 2006, 1058). Šajā gadījumā problēma nonāk leksikogrāfu kompetencē, kas nodarbojas ar skaitli nevis kā gramatisku, bet leksisku kategoriju.

Taču ne vienmēr vienskaitļa un daudzskaitļa leksiskās nozīmes atšķirības liecina par dažādiem vārdiem, tās var būt polisēmiska vārda semantiskās struktūras sastāvdaļas, resp., var diskutēt par skaitli kā leksiski gramatisku kategoriju, piemēram:

- *biezums* (vsk. – vispārināta īpašība) – *miglas, dūmu biezums* un *biezumi* (dsk. – daļiņu kopums) – *kafijas, tējas biežumi* (LVV 2006, 170);
- *lietus ūdens, dzeramais ūdens*, taču *palu ūdeņi* (LVV 2006, 1118). *Jau kopš bērniņas esmu pie ūdeņiem* (Pasta Avīze 2005);
- *mainīt savas domas*, tomēr arī: *prātā iešāvās laba doma* (LVV 2006, 252). *Tāpat vien pavārtos, bez domas kādas* (A. Neiburga).

Tātad lietvārdu skaitļa vārdformas var funkcionēt gan kā atsevišķu vārdu, gan vārda nozīmju gramatisks diferencēšanas paņēmieni.

Latviešu valodā ir vārdi – vienskaitlinieki, kurus parasti vai tradicionāli pieņemts lietot vienskaitlī: *attīstība, labums, piepūle, sviests* u. c. Taču kādās specifiskās, stilistiski vai emocionāli ekspresīvās nozīmēs

vai to niansēs, proti, semantisku apsvērumu dēļ, vienskaitlinieki dažkārt sastopami daudzskaitlī. Starp šiem gadījumiem ir gan tādi, kuri valodnieciskajā literatūrā ir akceptēti, piemēram: *labumi*, *maksāšanas*, *realitātes*, *kultūras*, *dažādi sviesti* (MLLVG 1959, 385–386), gan tādi, kuri atzīti par nevēlamiem, latviešu valodas garam un normām neatbilstošiem (Strazdiņa 1970–1971; Riekstiņa 1980).

Vai nu aiz nepieciešamības izteikt kādas jaunas nozīmes, meklēt precīzāku izteiksmi, vai saistībā ar citvalodu tekstiem un to vārdu lietojuma tradīciju tajos dažreiz arī terminoloģijas ietekmē vienskaitlinieku lietošana daudzskaitlī kļuvusi par aktuālu mūsdienu parādību. Daži no šādiem vārdiem un to daudzskaitļa formas uzskatāmas par modes lietu, piemēram, **risks** – **riski**: *starptautiskās sistēmas attīstības riski*, *kompromisa riski*, *nākotnes riski*, *risku prognozēšana*, *risku analīze*, *profilaktiski līdzekļi risku samazināšanai*. Bieži daudzskaitļa formā tiek lietoti modes vārdi *izaicinājums*, *apdraudējums*: *jauni netradicionāli izaicinājumi*, *sadurties ar sarežģītiem izaicinājumiem*, *drošības apdraudējumi un riski*, *izdzīvošanas apdraudējumi*.

Dzīva, tārad lietojumā pastāvoša valoda mainās, un pārmaiņas ir valodas dzīvības un attīstības avots. Tāpēc arī visas tradicionāli neierastas daudzskaitļa formas nav pār vienu kārti metamas, jo, piemēram, mūsu nemierīgajā laikmetā var būt dažādi riski un izaicinājumi. Tā, «Latviešu valodas vārdnīcā» (2006, 46) norādīts uz vārda *aktualitāte* divām nozīmēm un lietošanu vienskaitlī (vispārīgā nozīmē) un daudzskaitlī (konkretizētā nozīmē): *problēmas aktualitāte*, *apspriet dienas aktualitātes*.

Tomēr, kā vairākkārt norādīts valodnieciskajā literatūrā (Strazdiņa 1970–1971; Riekstiņa 1980; Baldunčiks 2005), latviešu valodas tradīcijām, gramatikas un semantikas likumiem un valodas izjūtai neatbilstošs lietvārdu daudzskaitļa lietojums liecina par nepietiekamu valodas prasmi, par nemākulību izteikt domu un veidot tekstu, piemēram:

[..] *palīdz ārpolitikā iesaistītajām amatpersonām noteikt prioritātes un stratēģijas* [..] (Diena 2006) (var būt *prioritāte* un *prioritātes*, taču laikam gan ir loģiski, ka stratēģija ir viena – par to nedaudz citādā interpretējumā: Baldunčiks 2005, 7, 8);

Cilvēku dzīvības aviokatastrofā [..] *Ja jāizvēlas starp dzīvībām un naudu, es izvēlos dzīvības* (Neatkarīgā 2007).

Domājams, ka dzīvība ir viena, tāpat kā arī nākotne ir viena. Tāpēc par kuriozu (bet varbūt tāds arī bijis autora mērķis?) uzskatāms šāds darba piedāvājuma reklāmas teksts:

Dažas nākotnes ir skaistas. Dažas – biedējošas. Ir nākotnes – rožainas, drūmas vai varbūt miglainas. Ir nākotnes, kas daudz sola, bet maz dod. Bet mūsējā... Jā, mēs nesakām, ka mūsu piedāvātā ir viscaur no zelta ar briljantiem. Bet tā ir mierīga, gaiša un ļoti, ļoti droša.

Laikam jāņem vērā tas, ka atšķirībā no latviešu valodas, kurā vārds *nākotne* atzīts par vienskaitlinieku (LVV 2006, 669), angļu valodā noteiktos kontekstos iespējama kā vienskaitļa forma *future*, tā arī daudzskaitlis *futures* (Jaunā vārdnīca 2000, 421). Latviešu valodā neierastas lietvārdu daudzskaitļa formas bieži ir tieši tulkojumi no angļu vai kādas citas valodas vai mēģinājumi rast citvalodu tekstiem pēc iespējas tuvāku un adekvātāku izteiksmi (Baldunčiks 2005; Šcucka 2007).

Atkāpes no tradicionālā un parastā vērojamas kā vienskaitļa un vienskaitlinieku, tā daudzskaitļa un daudzskaitlinieku lietošanā. Tās raksturīgas:

- 1) poētiskam stilam, piemēram: *rūpes* (dsk. – lietojams daudzskaitlī, LVV 2006, 925) – *rūpe; dubļi – dublis: Es esmu dublis. Paskatīsimies – vai ir kāda vieta, kuru es nespētu piedubļot* (O.Vācietis);
- 2) tekstiem, kas pauž emocionālu ekspresivitāti: *ģenerāldirektoram tomēr akna izrādījās stiprāka* (Neatkarīgā 2007).

Vārda satura vai jēgas maiņa var izraisīt tā formas vai formu sadalījuma maiņu. Tā, arvien vairāk izplatās un nostiprinās tradicionālā daudzskaitlinieka *vecāki* lietošana vienskaitlī: *nevis kāds no vecākiem, jebkuram no vecākiem, bet, piemēram, šī prasība ir izpildāma jebkuram saprātīgam, apzinīgam vecākam; nevar pārņemt vecākam; labi, ka olimpiskās spēles laikus beigsies un dažs labs vecāks vēl paspēs bērniem nopirkt penāli* (TV Diena 2004) u. tml. Šā vārda vienskaitļa lietojums, iespējams, saistās ar to, ka diemžēl arvien biežāk bērnu audzina viens no vecākiem, un vārdam *vecāki* zūd kopuma, pilnas ģimenes jēga, nav vairs divi, bet viens vecāks.

NORMATĪVA GRAMATIKA

Pastāv uzskats, ka akadēmiskā gramatika ir normatīva gramatika. To, ka jaunā latviešu valodas gramatika sniegs atbildes uz daudziem valodas praktiskās lietošanas jautājumiem, laikam gan gaida skolotāji, tekstu rediģētāji un citi valodas lietotāji. Tātad, patīk tas vai ne, normatīvo aspektu gramatikas autori nevarēs nolikt malā un par to nāksies vienoties konceptuāli.

Gramatikai jāsniedz izpratne par literārās valodas vispārīgo normu sistēmu un tās dinamiku, par vispārīgo normu stilistiskiem variantiem un pārmaiņu tempu stilistiskām atšķirībām. Ir jāņem vērā, ka ikdienas runā vērojamas no rakstu valodas standartiem vai paaugstināta stila tradīcijām atšķirīgas gramatisko struktūru izpausmes un pārmaiņu tendences. Kāda cienījama un jauka valodniece mēdza apgalvot, ka viņa tur valodas praksi savās rokās. Tomēr valodas prakse nemaz tik viegli rokās nedodas, tāpēc barga pirksta kratīšana laikam gan nav īsti pareiza vai tālredzīga taktika.

Iespējams, ka normu ievērošanas vai izkoptas valodas prestižu var paaugstināt ar diferencētu pieeju. Tāpat kā ir mājas vai ikdienas un izejamās jeb godu drēbes, arī saziņā ir ikdienas runa un žargons un ir paaugstināta stila valoda: publiska runa un raksti, akadēmiskā rakstīšana.

Tā, par pareizas rakstu valodas vai paaugstināta stila rādītāju, piemēram, uzskatāma prasme šķirt vārdu *vēlēt* ‘balsot’ (*ir jāievēlē direktors*) un *vēlēt* [*laimi*] tagadnes paradigmu, lai arī ikdienas runā šiem vārdiem ir vai nu viena, vai pat sajaukta paradigma: *ir jāievēl direktors, viņš man vēlē laimi*. Prakses spiediena iespaidā abus vārdus perspektīvā, iespējams, sistēmas vienkāršošanas labad locīs vienādi – kā tradicionālās 3. konjugācijas verbus: *vēlu, vēli, vēl*.

Domājams, ka ar ieteikumu un valodas prakses atbilstmi kaut kas nav kārtībā, ja jau valodnieki paši neievēro to, kas atzīts par literārās valodas normu. Tā, tiek norādīts, ka vietniekvārdu *viņš, viņa* ir pareizi attiecināt tikai uz dzīvām būtnēm, tomēr, nemaz nerunājot par citiem valodas lietotājiem, arī pašu valodnieku teksti šim ieteikumam dažkārt neatbilst, piemēram: «*Mūsu valoda un viņas rakstība*» (K. Biezbārdis 1869); *Sevišķi agrākos laikos grāmatu pārspriedēji rūpējās rosīgi par valodas pareizības jautājumu; mūsu laikos diemžēl šo svarīgo jautājumu mazāk ievēro, lai gan viņš tagad tāpat ievērojams, kā agrāk* [...] (K. Mīlenbahs 1909); *Šai «rokas grāmatā valodas skolotājiem» nav aprakstīta latviešu valodas skaņu izruna, kā varētu domāt, spriežot pēc viņas virsraksta* (J. Endzelīns 1912); «*Mūsu valoda, viņas vēsture un pētītāji*» (A. Augstkalns 1934).

Formu svārstību jomā laikam prātīgākais ir nevis uzņemties pravieša lomu, bet iet jau 1959. gada gramatikas un vārdnīcu iemīto ceļu, norādot abas iespējamās formas un pirmo minot izplatītāko vai ieteicamāko, piemēram: *apbrīna, apbrīns* (LVV 2006, 57) vai darbības vārdu formas: *sargā / sarga – saulesbrilles aizsargā acis, māju apsargā nikns suns* (LVV 2006, 35, 79, 957); *pētī / pēta* (LVV 2006, 824); *vēstī /*

vēsta (LVV 2006, 1166) – *Neoficiāli kanāli vēstī* (Diena 2006); *apvelta* / *apveltī*, *veltī* / *velta* – *viņš tam neveltī uzmanību* (LVV 2006, 89, 1162), *īpaša uzmanība jāvelta eksakto zinību mācīšanai* (Diena 2005), *atzinīgus vārdus jaunajam režisoram velta Agnese Zeltiņa* (RV 2008); *appelē* / *appel* (LVV 2006, 75); *aprūs* / *aprūsē* – *mašīnas daļas aprūs, sarūsē* / *sarūs* (LVV 2006, 78, 960) u. c.

Vārdformu svārstība un varianti ir viena no daudzām sarežģītām morfoloģijas nozares problēmām, ar kurām jāastopas lokāmo vārdšķiru aprakstā. Tā, tradicionālā otrā konjugācija, kuru mēdz uzskatīt par vieglāko latviešu valodas darbības vārdu locīšanas tipu, visā savā verbu un to formu kopumā ir ļoti dinamiska. Tas izpaužas gan verbu pāriešanā trešajā konjugācijā un ar to saistītajos formu variantos un svārstībās, gan realizējas otrās konjugācijas verbu sistēmas nepārtrauktā papildināšanā ar jauniem aizguvumiem un atvasinājumiem, piemēram: *administrēt*, *aklimatizēt*, *anestezēt*, *anotēt*, *apgredzenot*, *apzaļumot*, *argumentēt* un daudziem citiem, arī inovatīviem darinājumiem: [...] *kad par kaut ko jābalso, jāprotestē vai jāreferendumē* (Neatkarīgā 2007).

Jaunajā latviešu valodas gramatikā ir jājūt kā modernās lingvistikas, tā arī modernās latviešu valodas elpa. Gramatikai jāsniedz priekšstats par to, kāda pašreiz ir latviešu valoda, un tas nav viegls uzdevums. Akadēmiskajai gramatikai vajadzētu būt labai padomdevējai, kas mudinātu piesargāties no valodas kvalitātei bīstamām parādībām, mācītu nošķirt visiem latviešu valodas stiliem kopējo no tā, kas pieņemams ikdienas runā, bet neiederas rakstos vai paaugstināta stila valodā.

Literatūra

Baldunčiks 2005 – Baldunčiks J. Neparasts daudzskaitlis mūsdienu zinātnes un izglītības valodā // *Valsts valodas komisijas raksti*. 1. sējums. Latviešu valoda – robežu paplašināšana. Rīga: VVK, 2005, 6.–12. lpp.

Jaunā vārdnīca 2000 – *Jaunā latviešu-angļu vārdnīca*. Prof. Andreja Veisberga redakcijā. Rīga: EAI, 2000, 851 lpp.

Kalnača 2000 – Kalnača A. Opozīcija *dzīvs* / *nedzīvs* mūsdienu latviešu valodā // *Linguistica Lettica*, 6. Rīga: LU LVI, 2000, 178.–187. lpp.

Likums 1927 – Likums par vārdu un uzvārdu rakstību dokumentos // *Valdības Vēstnesis*, 1927, Nr. 48.

- LVV 2006 – *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots, 2006, 1211 lpp.
- MLLVG 1959 – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. I. Fonētika un morfoloģija*. Rīga: Latvijas PSR ZA Izdevniecība, 1959, 830 lpp.
- Noteikumi 1996 – Ministru kabineta «Noteikumi par vārdu un uzvārdu rakstību un identifikāciju dokumentos» // *Latvijas Vēstnesis*, 1996, 17.05.
- Riekstiņa 1980 – Riekstiņa R. Uzmācīgais daudzskaitlis // *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 16. laidziens. Rīga: Avots, 1980, 176.–180. lpp.
- Strazdiņa 1970–1971 – Strazdiņa V. Lietvārda daudzskaitlis nevieta // *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 6. laidziens. Rīga: Liesma, 1970, 118.–123. lpp.; turp.: *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 7. laidziens. Rīga: Liesma, 1971, 85.–101. lpp.
- Strelēvica 2004 – Strelēvica D. Par gramatiskajām dzimtēm un politikorektumu latviešu valodas kontekstā // *Linguistica Lettica*. 13. Rīga: LU LVI, 2004, 52.–68. lpp.
- Ščucka 2007 – Ščucka A. Neierastas substantīvu daudzskaitļa formas mūsdienu valodā // *Mūsdienu valoda mūsdienu sabiedrībā. Sociolingvistika un sinhronā valodniecība. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 134. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga: LU LVI, 2007, 67.–69. lpp.
- Veisbergs 1999 – Veisbergs A. Dzimtes kategorija latviešu vārdnīcās // *Linguistica Lettica*. 5. Rīga: LU LVI, 1999, 48.–59. lpp.
- Vēstis 5 – Kalniņš A. Pareizas latviešu valodas labad // *Vēstis. Žurnāls latviešu valodai. Domāsim, runāsim, rakstīsim latviski!* 5. burtn. Chicago, 1981, 3.–11. lpp.
- Vēstis 7 – Kalniņš A. Pareizas, skaidras, bagātas latviešu valodas labad // *Vēstis. Žurnāls latviešu valodai. Domāsim, runāsim, rakstīsim latviski!* 7. burtn. Chicago, 1981, 3.–16. lpp.

Problems of Working on the Latvian Grammar

Summary

The first volume of «The Contemporary Grammar of the Latvian Literary Language» (phonetics and morphology) was published in 1959. As this fundamental work will soon celebrate its 50th anniversary, the most important task and responsibility of the Latvian linguists is to create a modern version of academic grammar of the Latvian language.

This paper deals with gender and number categories of nouns and the implementation of these categories within the Latvian language, i.e. new word form creation. It has been underlined that the academic grammar is the normative grammar that is why the paper presents a survey on the general norm system of the Latvian literary language, as well as discusses its dynamics.